

УДК 372.8:811

*Тетяна Котик,
доктор педагогічних наук, професор
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника*

ОСОБЛИВОСТІ УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЗА УМОВ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті розкрито умови переорієнтації уроку української мови з домінуючої освітньої парадигми, що передбачає трансляцію знань та формування умінь, на володіння комплексом життєвих компетентностей як здатності учня до стійкої життєдіяльності, адаптації, реалізації в швидкозмінюваному світі.

Ключові слова: *урок української мови, початкова школа, застосування компетентнісного підходу.*

В статье раскрыты условия переориентации урока украинского языка с доминирующей образовательной парадигмы, которая предусматривает трансляцию знаний и формирование умений, на овладение комплексом жизненных компетентностей как способности ученика к стойкой жизнедеятельности, адаптации, реализации в быстро изменяющемся мире.

Ключевые слова: *урок украинского языка, начальная школа, применение компетентного подхода.*

The article develops the conditions of reorientation of Ukrainian language lessons from the dominant educational paradigm that involves translating knowledge and skills formation, to acquire and possess a complex of life competencies as the ability of a student to sustainable vital functioning and adaptation in the rapidly changing world.

Key words: *Ukrainian language lessons, primary school, application of a competency approach.*

Класно-урочна система, теоретичне обґрунтування якої вперше було зроблено Я.-А. Коменським, існує більш ніж триста років, що засвідчує величезні можливості такої форми організації навчальної роботи, як урок, змінюватися відповідно до потреб навчально-виховного процесу, адаптуватися до вимог часу. Натомість і вік поважний у цієї дидактичної форми, що дає підстави сумніватися в її можливостях відповідати швидко змінюваним потребам часу. Відтак актуальним є питання: яким повинен бути сучасний урок, щоб відповідати викликам сьогодення.

Світові процеси модернізації освіти вимагають переорієнтувати традиційні моделі навчання із змістових та процесуальних на

результативні. Причому не доповнювати чи удосконалювати традиційну педагогічну практику, а кардинально її змінювати. На основі аналізу даних про результативність й ефективність освіти в різних країнах експертами було запропоновано компетентнісний підхід до визначення змісту освіти,

Як зазначав Г. Селевко, компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважаючою трансляцією знань, формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які означають потенціал, здатність випускника до виживання і стійкої життєдіяльності за умов сучасного багаточинникового соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно й комунікаційно насиченого простору [5, с. 138].

На думку Д. Іванова, компетентнісний підхід орієнтує на формування цілісного особистісного досвіду та ціннісно-сислової оцінки в процесі навчання, зосереджує увагу на результатах освіти, в якості яких виступає не сума засвоєної інформації, а здібність людини діяти в різних проблемних ситуаціях [2].

Отже, компетентнісний підхід – це така організація процесу навчання, за якої результати освіти набувають значущості й поза системою освіти, на відміну від традиційної освіти, за умов якої її результати не мають значення для суспільства й держави в цілому.

За Ю. Мальованим, компетентнісний підхід – це спрямування змісту навчання на формування певних компетентностей, що розглядають як здатність особистості успішно діяти у відповідних життєвих та навчальних ситуаціях і нести відповідальність за такі дії [4, с. 3].

У компетентнісному підході ключовими є поняття «компетентність», «компетенція». Сьогодні існує багато наукової літератури, присвяченої ґрунтовному аналізу понять «компетентність», «компетенція». Термін «компетенція» розглядають переважно як сукупність знань, навичок, умінь, здобутих під час засвоєння змісту навчання, а «компетентність» у педагогічних джерелах застосовують для позначення здатності особистості до виконання будь-якої діяльності на основі життєвого досвіду і набутих знань, навичок та умінь. Науковці, хоча й по-різному трактують поняття «компетентність», однак в думці про те, що це багатовимірне утворення, яке надає можливість установлення зв'язку між знаннями й реаліями життя, виявляє здатність особистості до застосування отриманих знань, умінь у розв'язанні проблеми або соціальної ситуації. Слід зазначити, що акцент у визначенні компетентності робиться не на обізнаності чи поінформованості, а на досвідченості [1].

В Україні за матеріалами обговорення проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний-рівному» на засіданні експертної групи Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук було зроблено висновок [3], що компетентнісний підхід – це орієнтир для розвитку національної системи освіти. Життя вимагає, щоб навчання надавало можливості для формування досвіду розв'язання проблем і нестандартних завдань, досвіду спілкування та взаємодії, емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу та себе самого. Збагачення

змісту освіти, забезпечення зв'язку з життям, використання особисто важливої інформації, залучення емоційної сфери учня, організація навчальної діяльності не тільки на рівні відтворення знань, умінь і навичок, а й на творчому рівні мають сприяти формуванню загальної компетентності особистості.

Такі інновації викликали тривалу ґрунтовну дискусію щодо особливостей організації процесу навчання та його змістового наповнення.

На думку відомого українського психолога І. Беха, методична реалізація компетентнісного підходу пов'язана з використанням таких педагогічних засобів, які б своєчасно забезпечували в освітньому процесі створення відповідних ситуацій, де відбувався б синтез набутих навчальних знань і умінь та способів практичної діяльності. За зауваженням академіка, синтез пізнавального та перетворювального досвіду, що охоплює основні форми людської діяльності, відбувається як упродовж здійснення індивідуальної навчальної діяльності, так і під час взаємодії з педагогом і ровесниками, що є необхідною умовою удосконалення видів спілкування з оточенням [1].

Відтак ідеї компетентнісного підходу тісно пов'язані з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, що передбачає індивідуально-орієнтовану роботу педагога, спрямовану на розвиток особистості в діяльності.

Мета статті – розкрити умови переорієнтації уроку української мови з домінуючої освітньої парадигми, що передбачає трансляцію знань та формування умінь, на володіння комплексом життєвих компетентностей як здатності учня до стійкої життєдіяльності, адаптації, реалізації в швидкозмінюваному світі.

Про переорієнтування змісту освіти з урахуванням вимог компетентнісної стратегії навчання йдеться в Державному стандарті початкової загальної освіти (2011 р.), де під поняттям «компетентнісний підхід» розуміється спрямованість освітнього процесу на формування *ключових і предметних компетентностей* особистості. Відтак знання, уміння, навички, ставлення, що є компонентами предметної компетентності, повинні своєю сукупністю закласти підґрунтя для формування ключових компетентностей особистості.

Зважаючи на предметну специфіку уроків української мови, що передбачають формування національно-мовної особистості, вважаю, що змістове наповнення їх повинно забезпечити становлення й розвиток таких життєвих компетентностей, як уміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, соціальна, здоров'язбережувальна і, навіть, – інформаційно-комунікаційної та підприємницької. Такі особливості кінцевих результатів процесу навчання вимагають специфічних умов їх формування з урахуванням особливостей життєдіяльності молодшого школяра.

В Україні та інших країнах упродовж десятиліття активно здійснювалися пошуки таких умов і вже склалася певна практика застосування компетентнісного підходу в шкільній освіті. Його теоретичне обґрунтування та експериментальне впровадження представлено в низці

педагогічних досліджень.

Однак дуже гострою залишається проблема реального застосування компетентнісного підходу, визначення процесуальних та організаційних основ його впровадження.

Найперше, що потребує чіткої конкретизації, це мета уроку, яка є системоутворювальним компонентом методичної системи.

У філософській літературі вказується на регулятивну функцію мети: «Мета – ... характеризує передбачення в мисленні результату діяльності й шляху його реалізації за допомогою певних засобів» [6, с. 763], тобто *мета – це уявлення не лише про кінцевий результат дій, а й про шлях і способи його досягнення.*

Мета визначає зміст навчання. Інтерпретуючи теорію змісту загальної освіти (І. Лернер) відповідно до потреб початкової освіти школяра, можна стверджувати, що метою навчання молодших школярів є формування підґрунтя для подальшого розвитку особистісного світогляду дитини через засвоєння нею системи певних знань, досвіду творчої діяльності й емоційно-ціннісного ставлення до дійсності. Відтак зміст освіти повинен відображати об'єктивний (інформаційний) і суб'єктивний (діяльнісний) аспекти світогляду.

У зв'язку із розвитком мовознавчої науки встановився комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення мови, який на рівні мети передбачає забезпечення розвитку мовленнєвих умінь і навичок на основі засвоєння елементарних знань про мову як засобу спілкування у процесі взаємопов'язаного і цілеспрямованого вдосконалення чотирьох видів мовленнєвої діяльності учнів – аудіювання, читання, говоріння й письма. Відтак визначаючи ієрархію цілей уроку, першочергово потрібно висвітлювати цілі, що характеризують провідний компонент навчання. Наступні групи цілей повинні характеризувати: а) основні знання і вміння; б) допоміжні знання й вміння як необхідну умову засвоєння основних; в) світоглядні й виховні, оскільки на основі знань і вмінь формується певний світогляд, ставлення до суспільних цінностей; г) формування якостей особистості (комунікативних, інтелектуальних, культурних тощо), які забезпечать їй повноцінне функціонування в суспільстві.

Регулятивна функція мети відбивається в завданнях. Кожне завдання передбачає конкретний кінцевий результат, вагомий за своїм значенням для досягнення мети, тобто розв'язання кожного із завдань є умовою виконання загальної мети. Отже, *мета і завдання за своєю сутністю є парадигмою обґрунтування змісту навчання.*

Зважаючи на такі методологічні орієнтири для цілевизначення, кожен структурний компонент уроку повинен бути цілеорієнтованим і передбачати діяльність учителя і відповідну діяльність учня, що складається із формування, закріплення, удосконалення певних способів діяльності, засвоєння яких має життєво важливе значення для молодшого школяра. Змоделювати, тобто теоретично передбачити, таку роботу радимо вчителю за допомогою таблиці.

Модель компетентісно орієнтованого уроку

Етап уроку	Завдання (предметні компетенції)	Діяльність учителя (метод, прийом)	Діяльність учнів (форма роботи)	Компетентісно орієнтоване завдання (проблема, ситуація)	Джерело інформації (засоби)	Результативність роботи (вихід на ключову компетентність)

Опишемо подану модель.

Критеріями оцінки конструктивності мети є: а) *чіткість її формулювання*, що можна досягти за допомогою ієрархії завдань для етапів уроку; б) визначення необхідних і достатніх умов для її реалізації та етапів просування; в) *контрольованість досягнення* – тобто наявність технології самореалізації.

Важливими компонентами компетентісного навчання на уроках української мови є створення ситуацій, проблем, що потребують застосування певних умінь і вибору способів дій для кожної конкретної ситуації. Відтак на уроці потрібно актуалізувати лише ті знання, що необхідні для виконання таких дій, усі інші можна назвати допоміжними, оскільки використовуються для вирішення певних проблем і в окремих ситуаціях. За необхідності учні повинні вміти швидко знайти потрібну інформацію, користуючись такими додатковими джерелами, як опорні таблиці, алгоритми дій, словники, енциклопедії, підручники, художня література, Інтернет тощо.

Компетентісно орієнтовані завдання – невід’ємний атрибут компетентісного навчання, основними ознаками якого є застосування знань і умінь у діяльності, пошук додаткової інформації, способів для розв’язання проблемних завдань, розвиток самостійності й рефлексії.

Штучно створені проблемні завдання на уроках мови, що моделюють практичні, життєві ситуації, актуальні для молодших школярів, – це важливий засіб формування досвіду застосування мовно-мовленнєвих і соціокультурних знань у різних стандартних і нестандартних ситуаціях, який надалі буде перенесений за межі навчального закладу – у повсякденне життя дитини.

Проблемні завдання й ситуації повинні ґрунтуватися на протиріччі, що складається з необхідності реалізувати існуючу потребу школяра як мотивацію до діяльності, з одного боку, й недосвідченості, необізнаності учня з діями, які для цього потрібно виконати, з іншого. Джерелами інформації можуть виступати підручники, словники, енциклопедії, Інтернет-ресурси, художня і науково-популярна література, дитяча періодика, досвід інших дітей тощо.

Структура навчальних ситуацій передбачає таке: а) коротке окреслення обставин, за яких виникла проблема і які вводять у контекст ситуації; б) потребу, що мотивує на виконання дії; в) формулювання завдання, що вміщує вказівку на вид діяльності, спосіб реалізації потреби,

джерело необхідної інформації; г) умови для рефлексивної діяльності учня (зворотний зв'язок, зразок виконання, самооцінка, корекція, висновок).

Слід зазначити, що всі штучно створені проблемні ситуації або завдання повинні бути реалістичними, відповідати вимогам сьогодення, допомагати дитині пізнати глибше оточуючий світ і соціалізуватися в ньому, тобто повинні передбачати комунікативний контакт дитини з іншими людьми в різноманітних життєвих ситуаціях. Відповідно, і форми діяльності учнів повинні бути як індивідуальними, так і парними, груповими, колективними.

Таке поетапне планування уроку й допоможе зорієнтувати процес навчання не лише на формування комунікативної компетентності молодшого школяра, що й передбачено чинною програмою навчання мови й літератури, а й на набуття інших ключових життєвих компетентностей.

Реалізація компетентнісного підходу на уроках української мови в початковій школі передбачає створення таких умов навчання, за яких кожен учень може максимально реалізувати свої знання, особистісні й творчі здібності. До таких умов відносимо:

- створення проблемних завдань для набуття й актуалізації життєвого досвіду;
- формування навичок швидкого пошуку інформації для вирішення актуальних життєвих проблем;
- демонстрацію й аналіз різних способів вирішення проблеми учнівськими групами, у тому числі аналіз ефективності програми власних дій.

Розроблення методики реалізації зазначених умов навчання української мови й становить перспективи подальшого дослідження окресленої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [Електронний ресурс] / Іван Дмитрович Бех. – Режим доступу : <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32->
2. Иванов Д. О. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття, інструментарій : учеб. метод. пособие / Д. О. Иванов, К. Г. Митрофанов, О. В. Соколов ; под ред. Е. Н. Обухова. – М. : АПК и ПРО, 2003. – 101 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 111 с. – (Бібліотека з освітньої політики).
4. Мальований Ю. Післямова до стандарту / Ю. Мальований // Шлях освіти. – 2005. – № 3. – С. 2–4.
5. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138–143.
6. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.